

ВАРВАРСКИТЕ НАШЕСТВИЯ В ПРОВИНЦИЯ ВТОРА МИЗИЯ СПОРЕД ДАННИТЕ НА СФРАГИСТИКАТА

Женя ЖЕКОВА

Целият VI в. е изпълнен с непрекъснати борби, които Империята е принудена да води със славяни, авари, араби. Особено драматични се оказват 80-те години, когато голяма част от византийските крепости, възстановени по време на голямата строителна дейност на Юстиниан I са разрушени, а в тях се настаняват варварите. И ако през първата половина на шестото столетие нападенията са предимно в западните части на Балканския полуостров, то по-късно те се преориентират към неговата източна част, където са и най-преките пътища към столицата Константинопол. Следват поредица нашествия, нападения, опожарявания и разрушения из цялата провинция Втора Мизия. Едно от най-тежките е от есента на 585 г., когато аварите, заедно с подчинените им славянски племена, нахлуват в провинция Мизия Втора и Малка Скития и превземат крепостите Марцианопол, Доростол, преминават Балкана и завземат Месемврия. По време на аваро-византийската война от 597/598 г., когато Византия очаква удар в северозападната част на полуострова, аварите настъпват в неговите североизточни предели, като установяват траен контрол над Малка Скития. В резултат на техните действия са разрушени почти всички крепости (Божилов, Гюзелев 1999, 37 – 40).

Управлението на император Анастасий I (491 – 518) е белязано не само от мащабната парична реформа, която извършва през 498 г., но и от започналата строителна дейност на Балканите, насочена предимно към укрепването на градовете по Черноморското крайбрежие. Едно от най-значимите събития, които маркират неговата епоха, е бунтът на Виталиан (513 – 518), който в качеството си на комес на федератите, настанени във Втора Мизия, въстава срещу императорската власт (Malalae 1958, 209 – 212). В продължение на няколко години североизточните територии на провинцията са откъснати от централната власт, вследствие на което се наблюдава рязък спад в снабдяването с монетни емисии от столицата

Константинопол – отглас от несигурността и безредиците, настъпили в региона (Владиминова-Аладжова 1998, 27).

Юстиниан I (527 – 565) успява да възстанови и изгради близо 400 крепости, но именно по негово време започва и активизацията на славянските нахлувания. Управленията на Юстин II (565 – 578), Тиберий II Константин (578 – 582), Маврикий Тиберий (582 – 602) и Фока (602 – 610) са изпълнени с масови нападения, чиято хронология днес е трудно да бъде възстановена (Велков 1959, 49 – 50).

Годините на анархия при Фока са последния исторически отглас на късноримската държава. След него с управлението на Ираклий започва нова страница. Държавата се грецизира и поема по нов път на развитие (Острогорски 1998, 139 – 140). Исторически сведения за живота в провинция Втора Мизия след управлението на Фока почти липсват. Ето защо едни от най-сигурните свидетели за събитията от втората половина на шестото столетие до трайното заселване на българите на Балканите са достигналите до нас монети и печати.

Обект на друго мое изследване бяха колективните монетни находки от периода VI – VII в. в провинция Втора Мизия – 43 на брой. Въпреки че доминират тези с *terminus post quem* емисиите на императорите Юстиниан I (527 – 565) и Юстин II (565 – 578) – средно по 13, заключих, че укриването им трябва да се отнесе към времето на най-активни „варварски“ нашествия в провинцията – 80 – 90-те г. VI в. Финансовата обезпеченост и популярност на емисиите на Юстиниан I и Юстин II сред населението води до тяхната дълга циркулация и поетапно заделяне и натрупване под формата на фамилно съкровище. С оглед на политическата ситуация в провинцията тяхното изпадане от монетното обращение трябва да се постави във връзка с нестабилността в разглежданите територии през последната четвърт на шестото столетие (Zhekova, in print).

Топографското им разпределение също води до интересни констатации. Концентрацията им е почти изцяло в североизточната част на провинцията – Варненско – 13 (7 от самия град), Шуменско – 8 (всички от района), Разградско – 3 (Абритус I), Русенско – 2, Силистра – 1, Попово, Търновско, Ряховец, Ловеч, Тетевен, Големаново кале – 6. На запад от Търново находките почти изчезват, като ярко изключение е Големаново кале с цели 6 регистрирани находки¹. Каква е ситуацията след 602 г.?

¹ Колегата Стоян Михайлов в докторската си дисертация отнася Големаново кале до с. Садовец към провинция Втора Мизия (въпреки че в предишни публикации обектът е включен към провинция Крайбрежна Дакия), като подкрепя това становище с нумизматични данни (Михайлов 2018, 24 – 25). На фона на останалите документирани монетни находки от провинция Втора Мизия, тези от Големаново кале действително стоят изолирано и без връзка с останалата нумизматична картина. При нови публикации и сравнителен анализ, би могло с по-голяма категоричност да бъде уточнена принадлежността на обекта към една от двете провинции. На този етап считам, че монетните находки от Големаново кале не кореспондират с тези от Втора Мизия.

За времето от 602 до 681 г. са регистрирани 5 колективни находки: Варна – 2, Североизточна България – 1, Ряховец – 2. Три от тях са съставени от златни монети. Това ми даде основание да заключа, че именно управлението на Фока е повратния момент за ситуацията в провинция Втора Мизия. След това притокът на монети вече е силно занижен, но не и спрял – ситуация, каквато наблюдаваме и в самата Византия.

Концентрацията на укритите трезори в североизточните предели на провинцията свидетелства за посоката и пътя на нашествениците, очертава териториите подложени на най-голям риск от опустошаване и разграбване. Това без съмнение сочи значимостта на тези земи – факт, подкрепен и от по-късно регистрираните находки, отново топографско ситуирани в този ареал.

Каква е ситуацията със сфрагистичния материал? Подкрепя ли данните от монетните находки?

До този момент от днешните български земи са документирани над 3500 византийски печати. Тяхната плътност е най-голяма в X – XI в., когато България става част от Византия и в територията ѝ е въведена византийска администрация (Jordanov 2009). За периода VI – VII в. византийските печати са близо 350, половината от които с неизвестно местонамиране. Въпреки тази неизвестност, може да се допусне, че те произхождат от места, от които има документирани екземпляри с известен контекст. Количествените натрупвания с печати от България в последните десетилетия потвърдиха тези констатации.

Наблюдават се някои различия между документираните печати на север и юг от Стара планина. Почти двойно е количеството на тези от провинция Втора Мизия в сравнение с останалите находки. Обяснението за това трябва да потърсим в динамиката на събитията в тази част на Империята, свързана с честите набези – идващи от север, водещи до големи опустошения и несигурност за населението от една страна и опитите на властите да неутрализират нашествениците и техните атаки.

Сред 79-те документираните печата от провинция Мизия Втора, преобладават монограмните, характерни за периода VI – VII в., съдържащи единствено личните имена на своите притежатели. Някои от тях са представени с техните титли, а не с длъжностите, които изпълняват. Най-многобройни са печатите с титлата *патрикий*. Изказано е предположение, че тези лица са били във връзка с роднини, живеещи или пребиваващи в местата, където са открити самите печати, но е възможно и да са писали до управителите на техните домейни (Jordanov 2012, 68). Останалите печати принадлежат на частни лица, тъй като върху печата е изписано само едно име. Това затруднява тяхната идентификация с конкретна личност от наративните източници. Няколко печата обаче заслужават спе-

циално внимание. Те не само ни информират за участвали в исторически събития личности, за които има данни и в хрониките, но са и редки сфрагистични паметници.

Топографското ситуиране на находките с печати оформя няколко укрепителни звена, които са имали конкретна функция в периода на активни варварски нашествия в провинция Втора Мизия. Печатите ще бъдат разгледани по сфрагистични комплекси, оформени от акумулирането им в конкретни топографски локализации. От тези топоси разполагаме не само със сфрагистичните данни, но и с нумизматични, археологически, наративни и пр.

Силистра

Най-голямо натрупване на печати в провинция Втора Мизия има от района на Силистра – 17 екз., като от самия град са 14. Откриването им в този ареал е резонно, като се има предвид мястото и ролята на Доростол в периода на Късната античност. Тук са намерени два императорски печата – на Юстиниан I (527 – 565) и на Констанс, Ираклий и Анастасия (668 – 685). Този на император Констанс, от който в света са известни едва няколко екземпляра, може да се свърже с предприетите от византийската администрация мерки срещу българите заселени в тази част на империята (Йорданов 2011а, 79 – 120). Разглежда се като паметник, положил началото на българо-византийските официални междудържавни отношения, след като българите се установяват на юг от Дунав.

Сред останалите, повечето от които монограмни, съдържащи само лично име, се открояват моливдовулите на *Петър, ипат, Теокист, стратилат и Йоан, топотиригит*. В случая Петър и Теокист са представени с титлите си, но не е ясно какви длъжности са изпълнявали и дали кореспонденцията им до адресат в Доростол е частна или служебна. По-различен е случаят с *Йоан топотиригит*.

От печата не става ясно чий точно топотиригит² е Йоан, но откриването му в Доростол е напълно логично. Вероятно е стоял начело на военно подразделение на тагмата, дислоцирано в крепостта по време на зимата или във връзка с конкретни военни действия. Може да се допусне, че е изпълнявал спешна задача, а получателят на неговата кореспонденция е пряко свързан с опитите на Империята да блокира номадските нашествия от север, включително тези на българите (Jordanov 2009, 396).

² Топотиригитът е пръв помощник на доместика на отделна тагма. Той ръководи военни единици, дислоцирани в провинциите и по време на военни кампании. Първото споменаване на ведомството на доместика в качеството му на военен командващ е от VIII в., но се допуска, че е създадено в резултат на реформите на император Лъв III (717 – 740). Не е известно какви точно функции е изпълнявал топотиригитът през този период, но вероятно са били сходни на споменатите.

Въпреки че малка част от сфрагистичните паметници, произхождащи от Силистра и околността, могат да бъдат свързани с конкретни личности, те илюстрират контактите между столицата Константинопол и една от нейните периферни, но изключително важни точки – Доростол и прилежащия му хинтерланд.

Варна

За разлика от Силистра, където повечето печати произхождат от чертите на самия град, от Варна е документиран само един. Останалите 10 са от региона. Печатът е на *Бонос магистър* – лице, което може да бъде идентифицирано със споменатия от Лъв Граматик патриций със същото име, участвал във войната с аварите по времето на император Ираклий (610 – 641). В „Хронографията“ откриваме следното описание на хрониста: *Аварите нарушили мирния договор и се приближили до стената на Византион, като горели всичко извън града. И тъй столицаните, които се намирали в безизходно положение и изгубили надежда, излезли на война срещу аварите със съдействието на патриций Бонос и на патриарх Сергей. Те избили много хиляди (неприятели), изгорили корабите им и ги прогонили в страната им* (Leonis 1964, 147). Печат на същото лице, но с титлата *епарх* публикува Гюстав Шлюмберже, който прави връзката между патриция Бонос и епарха Бонос (Schlumberger 1884, 510, no. 8). Благодарение на други публикувани печати на същото лице е изграден негов *cursus honorum* – ипат, патрикий, магистър, епарх (Jordanov 2009, no. 2236). Той позволява да се проследи не само израстването на Бонос във византийската рангова йерархия, но и спектърът от титли, характерен за началото на VII в.

Останалите печати от Варненско произхождат от крепости и укрепителни звена, локализирани край днешните села Добри дол и Царевци (община Аврен), Гроздьово (община Долен чифлик), Арковна (община Дългопол). От крепостта до с. Царевци е документиран единственият до този момент моливдовул на Константин IV Погонат (668 – 685) от България. Той е от периода на едноличното му управление (681 – 685) и по безспорен начин доказва изключителната значимост на териториите, в които е намерен. Разглежда се като единствен и пръв печат от времето на основаването на Българската държава отсам Дунав след 681 г. (Пантелеев 2008, 75; Jordanov 2009, 83).

Продължавайки в западна посока се достига до крепостите по Провадийското плато, откъде са документирани 4 моливдовула – 2 на Юстиниан I (единият е от Невша) и още 2 неразчетени.

Дропла

Отделен комплекс оформят осемте печата от село Дропла. Три от тях принадлежат на пълководеца Коментиол, за когото инфор-

мация намираме и в наративните източници. Според информацията в тях, той ръководи военните действия срещу нашествията на авари и славяни през 80-те г. на VI в. Военните операции, в които участва са както в Южна България (в района на Адрианопол), така и в Североизточна. Съпадението в датировката на печатите и в намирането на пет негови екземпляра в райони, където се водят сраженията, правят доста вероятно идентифицирането на собственика на печатите с пълководеца Коментиол. Това донякъде се потвърждава и от намирането в същия район на печати на другия византийски пълководец, ръководил военните операции – Приск (един екземпляр от Дропла) (Йорданов 2011б, 207 – 213). Отец Виталиен Лоран прави опит за идентифициране собственика на печата Приск с едноименния византийски военачалник, изпратен в началния период от властването на император Маврикий Тиберий (582 – 602) в района на Долния Дунав, за да неутрализира нашествието на хазари и славяни (Laurent 1952, no. 599).

Теофилакт дава подробна информация за двамата военачалници. От него научаваме, че през 594 г. византийската армия, водена от Приск, се прехвърля през Дунав, за да неутрализира славяните. През 596 г. е заменен като главнокомандващ от Петър, брат на император Маврикий Тиберий, по-късно обаче отново е възстановен на поста си (Theophylacti 1958, 318 – 328; 330 – 354).

Проблемът с този сфрагистичен комплекс, хронологически затворен в рамките на няколко десетилетия, е неяснотата около самото село Дропла³. В Източна България съществуват две села с това име – едното е в област Добрич, община Балчик, а другото в област Бургас, община Руен. И двете са разположени на границата – съответно със Скития и Хемимонт, което затруднява категоричното им отнасяне към или извън провинция Втора Мизия. Тъй като не можем да бъдем сигурни къде точно е минавала границата в периода на Късната античност, мисля че това не трябва да бъде решаващ довод за отхвърляне на този важен сфрагистичен комплекс. Още повече, че той без съмнение подкрепя данните от изворите както за самите нашествия, така и за конкретните личности взели участие в тях, чиято кореспонденция е била получена някъде тук.

Освен село Дропла, в община Руен се намират редица крепости, от които има натрупан значителен нумизматичен и сфрагистичен материал. Те са локализирани около съвременните села Люляково, Топчийско, Разбойна, Просеник. Докато последните две попадат в южните склонове на Еминска планина, част от Източно-

³ Лицата, от които през годините са придобити печатите, посочват като местонамиране село Дропла, Бургаска област.

старопланинската верига, то Топчийско е в северното подножие, което го причислява номинално, заедно с Дропла, към провинция Втора Мизия⁴. От Топчийско също има документиран екземпляр на пълководеца Приск, което като че ли подкрепя локализацията на комплекса с негови печати по-скоро около руенското село Дропла.

Шумен

От Шуменско са документирани 12 печата, два от които императорски – на Юстиниан I и на Фока (602 – 610). До този момент известните печати на император Фока от България са само два. Особен интерес предизвиква златният пръстен-печат от крепостта до с. Стан, Новопазарско на някой си *Онорий*. Интересното в случая е, че печат на лице със същото име е публикуван от Георге Закос (Zacos 1984, no. 351). Дали обаче става въпрос за едно и също лице, е трудно да се каже на този етап. Тъй като разглеждания тук артефакт е пръстен, това предполага, че на мястото, където е намерен, е пребивавал неговият собственик. Освен ако пръстенът не е плячка, донесена и съответно намерена на това място.

С произход от същото място и със сходна датировка е златен годежен (сватбен) пръстен, върху халката на когото е изписан двуредов надпис, информиращ ни за имената на бракосъчетаните: *В Бога да живеят Георгин и Йоханния* (Владиминова-Аладжова 1995, 234). Малкият размер на халката дава основание за допускане, че е принадлежал на жена, т.е. на Йоханния (Владиминова-Аладжова 1995, 236). Фактът, че втори златен пръстен от същата епоха е открит в крепостта до с. Стан, още веднъж подкрепя становището за високия статут на нейните обитатели и значимостта ѝ като отбранително звено.

Крепостта до Стан е добре проучена – както от археолози (Балабанов 2003, 96 – 67), така и от иманяри. За периода V – VII в. са регистрирани близо 60 монетни находки (Владиминова-Аладжова 2003, 117 – 118; Жекова 2003, 126). Документирана е и колективна монетна находка от 52 бронзови монети на императорите Анастасий I – 25 екз., Юстиниан I – 16 екз., Юстин II – 11 екз. (Владиминова-Аладжова 1998, 25 – 28). Въпреки че последните емисии са на император Юстин II, нейното попадане в земята трябва да се отнесе към

⁴ Според доц. дин Димчо Момчилов, дългогодишен проучвател на крепостите в района на Източна Стара планина, е изключително трудно да се сложи граница в този участък, която да раздели Втора Мизия и Хемимонт. Този старопланински дял е наситен с многобройни планински разклонения и мрежа от проходи, свързващи Северна с Южна България. За да бъдат изказани по-категорични мнения е необходима активна теренна работа по обхождане и документиране на крепостите, ексцерпиране на всички данни от изворите и събраните до момента находки, сравнителен анализ на данните. Използвам случая да му благодаря, за проведените разговори и споделени мнения по темата.

времето на най-активни аварски нашествия в провинция Втора Мизия от 80 – 90-те години на VI в. (Zhekova, in print).

Преслав

Малък комплекс с печати се формира и около Преслав. От близко разположеното село Сушина е документиран печат на император Юстиниан I (Jordanov 2009, no. 9). От същото място произхождат и печати на Константин VII (913 – 959) (Jordanov 2009, no. 74), Петър и Мария, благочестиви василевси (40 – 50-те г. на X в.) (Йорданов 2016, 159) и неизвестен багатур-василевс на българите или багатур на българския василевс (IX – X в.) (Йорданов 2016, 144). Прави впечатление струпването на четири владетелски печата на едно място, при това три от тях с датировка първата половина на десети век. Това насочва към заключения за съществуването на важна институция от светски или църковен характер, вероятно просъществувала от Античността, чието значение нараства в епохата на Първото българско царство (Жекова, под печат).

Особен интерес предизвиква печатът на *Йоан Плагиотис, илюстрас*, чийто произход се свързва с Преслав. Титлата *илюстрас* е необичайна и рядко срещана. Учредена е през втората половина на IV в. и е най-високата сред сенаторите в късната Римска империя. Първоначално е давана на високопоставени лица като преторианския префект, градския префект, консулите, патрициите. Не е наследствена. Остава в употреба през целия VI в., но прогресивно девалвира и не присъства в *Тактиконът* (Oikonomides 1972) въпреки че по-късно титлата е изравнена по значение с тази на *протоспатария* (ODB 1991, 986 – 987).

От днешните български земи са документиран само 2 печата с тази титла. И двата са с произход Североизточна България – *Мател илюстрас* (без точно местонамиране) и *Йоан Плагиотис*, датиран в първата половина на VII в. Известни са печати на същото лице, но като почетен епарх (Metcalf 2003, no. 172 – 173). Интерес предизвиква изписването на фамилното име Плагиотис върху печата, тъй като за тази епоха е характерно обозначаването само на личното име. Значимостта на този паметник се подкрепя и от факта, че произхожда от Преслав, ако можем да се доверим на неговия предишен собственик (Jordanov 2009, no. 3149).

Останалите три моливдовула от района на Преслав са на Юстиниан I, монограмен на някой си Павел от местността Бял бряг и още един неразчетен от района на самия Преслав.

Търговище

На изток от Преслав, в Търговищка област, са концентрирани 6 печата. Те са от районите на днешните села Крепча, Ковачевско

кале⁵ (Стойков 2011, 201 – 205) (по един печат на Юстиниан I), Миладиновци, Гърчиново и един с неизвестно местонамиране. От Гърчиново е документиран печат на военачалника Приск. Това е и най-западната точка от ареала на разпространение на моливдовулите на този византийски военачалник. Край Миладиновци, подобно на Сушина, се формира специфичен сфрагистичен комплекс с натрупване на владетелски печати. Освен екземплярът на Йоан тук са намерени два на цар Петър I (927 – 969) и византийски императорски от X в. (Жекова 2014, 527 – 528).

Русе

Два са печатите от Русенско. Произхождат от землището на с. Красен – на Юстиниан I и неразчетен.

Североизточна България

Най-общо от Североизточна България, без конкретно местонамиране, са 12 печата. На запад от очертания ареал има само две находки с печати – на *Теодоси имп* от района на Велико Търново и неизвестен от района на Ловеч.

Акцентът в тази група безспорно е моливдовулът на *Нонила, епископ*. Текстът под формата на монограми е на латински и съобщава името на собственика му и неговата длъжност. Единствен паралел има с два екземпляра от колекцията на Ермитажа, които са намерени във Венеция и Истанбул. И трите екземпляра са отпечатани с един булотирион. Колегата от Русия датира печатите в VIII в., като според нея Нонила е с вестготски произход (Степанова 2006, 37). Иван Йорданов съобразно българските условия дава датировка в VII в. (Jordanov 2009, 584). Известно е, че в IV в. вестготите са заселени като федерати в Малка Скития и Долна Мизия с цел отбрана на дунавския лимес (Божилов, Гюзелев 1999, 16). Археологическите разкопки до шуменското село Хан Крум разкриха четири базилики от периода IV – V в., които дадоха основание на проучвателите да изкажат хипотезата за съществуване на това място готски епископски център (Балабанов 2010, 351). Дали в същия район е съществувало все още някакво готско население през VII в. е трудно да се каже. По-скоро на печата на Нонила трябва да се гледа като на паметник от зората на българската държавност и установяването на отношения между Ханството и Светия престол. Все пак два други печата на същото лице са намерени във Венеция

⁵ Бронзов пръстен-печат, намерен по време на редовни археологически разкопки в „Ковачевско кале“. Върху плочката е гравирани орел с разперени крила, между които е поместен блок монограм, съдържащ името Теодор. Вж. Йорданов 1994, 22 – 27; Jordanov 2009, no. 2259.

и Константинопол, което означава че кореспонденцията не е била предназначена за случаен адресат. Въпросът, който остава, е къде е резидирал въпросният Нонила.

Съвпадение или не, но сфрагистичните паметници очертават ареал, в който са концентрирани и колективните монетни находки за периода VI – VII в. Както и при печатите, наситеността е най-голяма в североизточната част на провинция Втора Мизия, днешните Варненско и Шуменско, с разреждане на находките в западна посока до Търновско и Ловешко. Най-голяма диспропорция има с района на Доростол, откъдето доминират находките с печати – 14, срещу само една с монети. При няколко топографски локализации има припокриване на данните на сфрагистиката и нумизматиката. От Варна, Силистра, Попово и Стан са документирани както сфрагистични артефакти, така и находки с монети. И при четирите трезора последните монети в тях са на Юстин II⁶, датирани в 570/574/578 г. Укриването им поставям в края на шестото столетие, когато в североизточните части на провинцията аварската опасност е най-осезаема.

*** **

През втората половина на XI в. днешна Южна България се превръща в буферна зона между Византия и нахлуващите номади от север. След катастрофата край Преслав от 1053 г. печенегите трайно се настаняват в Северна България. След 1066/67 г. липсват печати както от Дръстър и Плиска, така и от цялата територия на север от Стара планина. В противовес на това в много селища на юг от Балкана находките с печати бележат рязко увеличение. Наблюдава се количествено натрупване на сфрагистичен материал в конкретни топографски локализации, което дава основание да се направи извода за спешна евакуация на византийските гарнизони от Подунавие то на юг, с оглед на възникналата опасност от север. *Иван Йорданов* доказва, чрез данните на сфрагистиката, че южно от Стара планина се създава следващата защитна линия, започваща от Месемврия на Черно море и завършваща на брега на Дунав при Белград. Тя просъществува до първата половина от управлението на Алексий I Комнин (1081 – 1118), когато Империята се стабилизира и дори преминава в настъпление за опразване на територията си от настанените в нея варвари (Йорданов 2019, 243 – 244).

⁶ **Варна** (Горчивата чешма) – 59 бронзови монети – Анастасий I, Юстин I, Юстиниан I, Юстин II – последни емисии 570 г.; **Силистра** – 16 бронзови монети – Юстин I, Юстиниан I, Юстин II – последни емисии 578 г.; **Попово** – 35 бронзови монети – Юстиниан I, Юстин II – последни емисии 574 г.; **Стан** – 52 бронзови монети – Анастасий I, Юстиниан I, Юстин II – последни емисии 578 г.

Могат ли тези заключения да бъдат приложени за по-ранна епоха, отново свързана с варварски нашествия и настаняване на номади във византийските територии между Дунав и Стара планина. Количественото натрупване както на монетен материал (единични и колективни находки), така и на сфрагистичен, позволява изказването на подобна хипотеза за периода VI – VII в. Отбранителните звена са както големи крепости като Доростол и Одесос, така и по-малки стратегически центрове, разположени предимно по височините на Предбалкана, охраняващи важни пътни артерии и проходи, по които се придвижва както цивилно население, така и войскове единици. Концентрацията на колективни монетни находки е в районите, където живее цивилното население, а на печати – в отбранителните пунктове, в които са настанени гарнизоните. Именно до тях са изпращани нарежданията за ответна реакция с оглед настъпващата опасност. Оживената кореспонденция е била свързана не само с епизодите на тревожност и несигурност изпълвали тази епоха, но и с ежедневното изпращане и получаване на частни писма.

По-тясната датировка на печатите от разглежданата епоха е силно затруднено, поради иконографската схема, която следват. Това е период, в който монограмите са широко използвани във всички сфери на живота – виждаме ги в мозайките, монетосеченето, глптиката, пръстен-печатите, моливдовулите. Пестеливостта в тях води най-често до изписване на личното име и в най-добрия случай титлата на техния собственик. Намирането на печат, съдържащ име и титла е своеобразен „лук“ за изследователя, даващ му възможност да идентифицира собственика с личност от наративните източници. Там където е възможно, това вече е направено.

В края на това изследване могат да бъдат направени следните изводи.

1. За периода VI – VII в. документираните печати от провинция Втора Мизия, имащи посочена локализация са 79 екземпляра. Тяхната концентрация е най-висока в североизточните предели на провинцията – свидетелство за оживената кореспонденция, водена в този период, и активния живот на населението. Зад част от тази кореспонденция стоят действително съществували личности, за чиято активност научаваме повече от византийските хроники. Всички те са споменати във връзка с конкретни военни действия, които Империята е принудена да води за защита на своите територии от нахлуващите от север варвари. Останалата кореспонденция е с частен характер.
2. До този момент не са документираны печати на църковни лица от провинция Втора Мизия, с изключение на този на Нонила епископ. Притежателите на печати са споменати предимно с тех-

ните титли – *илюстрас, скрибон, патрикий, магистър* и по-рядко с реално изпълнявани длъжности – *топотирит, стратилат, асикрит, ипат*.

3. Почти всички документираны императорски византийски печати от България с датировка VII в. са от територията на Втора Мизия – Фока (602 – 610), Констанс, Иракий и Анастасия (668 – 685), Константин IV (681 – 685). Хронологически следващият документиран печат е на император Теофил (830 – 835)⁷. Този хиатус не трябва да бъде тълкуван като липса на държавни отношения между двете страни. Това е епохата на „тъмните векове“ във Византия, когато политическият, икономическият и социалният живот търпят драстичен застой. За същия период почти липсват и монетни находки в и извън самата Империя (PENNA 1996, 195 – 288).
4. Печатите на император Юстиниан I (527 – 565) от България са близо 50, като половината от тях са с произход разглежданата територия. Обикновено неговите печати се свързват с мащабната му строителна дейност, но в случая могат да бъдат разгледани в пряка връзка с нашествията, особено зачестили във времето на неговото управление. Намирането на императорски печати в тази част на Империята е пряко свързано както с нейната изключителна значимост, така и с локалните събития, довели до драстична промяна в по-нататъшната съдба на Византия. Печатите на Констанс и Константин IV са първият официален документ, свидетелстващ за създадените вече отношения между аспаруховите българи и византийската държава.
5. Припокриването на данните от колективните монетни находки и печатите, заедно с информацията от изворите позволява изказването на хипотезата, че в провинция Втора Мизия е създадена отбранителна линия срещу нашествията на авари, славяни, а по-късно и на българи. Тя е изградена вероятно още в епохата на император Анастасий I, укрепена при Юстиниан I и престава да съществува след 680 г., когато господари на тези земи вече са българите.

След като варварите преодоляват Лимеса, именно на Втора Мизия е възложена задачата да се противопостави на нашественика. Това на практика се реализира чрез подсилване на гарнизоните в големите градове и вкарване на войска в по-малките крепости, разположени между тях. Гарнизоните не са в състояние да ликвидират опасността, но са могли да я неутрализират и в под-

⁷ Печатите от VIII в. намиращи се в български колекции не са с произход от България, а са закупени вероятно от Истанбул. Вж. Jordanov 2009, no. 53 – 55.

ходящ момент, с помощта на войска от столицата да я премахнат. Именно с координирането на тези военни операции е свързано увеличеното количество печати в тази византийска провинция през периода на активни нашествия, разруха и териториални загуби за Византия.

**СПИСЪК НА ПЕЧАТИТЕ ПО МЕСТОНАМИРАНЕ⁸
СИЛИСТРА (РЕГИОН)**

Доростол

5. Ιουστινιανός Α' (527 – 565)
 51. Κώνστας, Κωνσταντῖνος καὶ Ἀναστασία (668 – 685)
 378. Πέτρος ἀπὸ ὑπάτων πατρικίος (VI – VII в.)
 481. Ρῶστος πατρικίος (VIII – IX в.)
 719. Μουσήλιος β' ἀσηκρηῖτις (VII – VIII в.)
 1087. Ἰωάννης τοποτηρητῆς (VI – VII в.)
 2232. Ἀνδρέας (VI – VII в.)
 2248. Γρηγόριος (VI – VII в.)
 2249. Ἐπιφάνιος (VI – VII в.)
 2252. Ζάρμος (VI – VII в.)
 2264. Θεόκτιστος στρατηλάτης (VI – VII в.)
 2323. Φωκᾶς (V – VI в.)
 2330. N. (VI – VII в.)
 2924. N. (V в.)

Ветрен, община Силистра

2256. Θεόδωρος (VI – VII в.)
 2314. Πρίσκος (VI в.)

Нова Черна, община Тутракан

2376. N. (VI – VII в.)

ВАРНА (РЕГИОН)

2236. Βόνος μάγιστρος (VI – VII в.)

Арковна, община Дългопол

3195. N. (VI – VII в.)

Гроздъово, община Долни чифлик

- 18-19. Ιουστινιανός Α' (527 – 565)
 2328. N. (VI – VII в.)
 2329. N. (VI – VII в.)

Добри дол, община Аврен

2243. Γεώργιος (?) (VI – VII в.)
 2244. Γεώργιος (?) (VI – VII в.)
 2268. Ἰοῦστος (VI – VII в.)
 2383. N., σκρίβων (VI – VII в.)

⁸ Номерата на печатите съответстват на тези в Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Vol. III, Part 1 – 2, Sofia, 2009.

Царевци, община Аврен

52. Κωνσταντῖνος Δ' (681 – 685)

Провадия

44b. Ἰουστινιανός Α' (527 – 565)

2419 – 2420. Ν. (VI – VII в.)

Невша, община Ветрино

35. Ἰουστινιανός Α' (527 – 565)

БУРГАС (РЕГИОН)**Дропла, община Руен**

469. Θεόδωρος πατρίκιος (VI – VII в.)

2239. Γεώργιος (VI – VII в.)

2251. Εὐσέβιος (?) (VI – VII в.)

2285. Ἰωάννης (VI – VII в.)

2289. Κομεντίολος (VI – VII в.)

2290. Κομεντίολος (VI – VII в.)

2291. Κομεντίολος (VI – VII в.)

2310. Πρίσκοκ (VI в.)

Топчийско, община Руен

2315. Πρίσκοκ (VI в.)

ШУМЕН (РЕГИОН)

49. Φωκᾶς (602 – 610)

2234. Ἀνδρόνικος (VI – VII в.)

2377. Ν. (VI – VII в.)

2379. Ν., χαρτουλάριος (VI – VII в.)

2380. Ν. (VI – VII в.)

2381. Ν. (VI – VII в.)

2427⁹. Ν. (VI – VII в.)

3207. Ν. (VI – VII в.)

Стан, община Нови пазар

2307. Ὀνώριος (VI – VII в.)

Плиска

2312. Πρίσκοκ (VI в.)

Преслав

23. Ἰουστινιανός Α' (527 – 565)

3149. Ἰωάννης Πλαγιώτης Ἰλλούστριος (първа половина на VII в.)

2309. Παῦλος (VI – VII в.)

2851. Ν. (V – VI в.)

Сушина, община Върбица

9. Ἰουστινιανός Α' (527 – 565)

⁹ Йорданов 2011в: И. Йорданов. I. Jordanov. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Volume I – III. Sofia, 2003, 2006, 2009. Addenda et Corrigenda. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 7, 2011, № 2427.

Риш, община Смядово
2341. N. (VI – VII в.)

ТЪРГОВИЩЕ (РЕГИОН)

2261. Θεόδωρος (VI – VII в.)

Крепча, община Опака

8. Τουστινιανός Α' (527 – 565)

Гърчиново, община Опака

2313. Πρίσκοκ (VI в.)

Ковачевец, община Попово

2259. Θεόδωρος (VI – VII в.)

Τουστινιανός Α' (527 – 565)¹⁰

Миладиновци, община Търговище

2282. Γεώργιος (VI – VII в.)

РУСЕ (РЕГИОН)

Красен, община Иваново

22. Τουστινιανός Α' (527 – 565)

2325. N. (VI – VII в.)

ВЕЛИКО ТЪРНОВО (РЕГИОН)

3204¹¹. Θεοδοσίος ἀπὸ ὑπάτων (VI – VII в.)

ЛОВЕЧ

2426¹². N. (VI – VII в.)

СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

33 – 34, 41 – 43. Τουστινιανός Α' (527 – 565)

483. Στέφανος πατρικίος (втора половина на VII в.)

1760. Nonella bishop (VII в.)

2270. Γεώργιος (VI – VII в.)

2287. Γεώργιος (VI – VII в.)

2300. Ματθαῖος Ἰλλούστριος (VI – VII в.)

2314a¹³. Πρίσκοκ (VI в.)

2334. N. (VI – VII в.)

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Балабанов 2003: Т. Балабанов. Археологически свидетелства за поселищния живот в Новопазарска община (праистория и Средновековие). – В: Плиска – Преслав, 9, 2003, 81 – 103.

Балабанов 2010: Т. Балабанов. Отново за готите и епископския център от IV – V в. до с. Хан Крум, Шуменско. – В: Великотърновският университет „Св. Св.

¹⁰ Стойков 2011, 201 – 205.

¹¹ Jordanov 2012, 71

¹² Йорданов 2011в, № 2426.

¹³ Йорданов 2018, № 2314a

- Кирил и Методий“ и българската археология. Т. 1, 2010, 349 – 362.
- Божилков, Гюзелев 1999:** И. Божилков, Гюзелев, В. История на средновековна България VII – XIV в. София, 1999, т. 1.
- Велков 1959:** В. Велков. Градът в Тракия и Дакия през късната античност. София, 1959.
- Владиминова-Аладжова 1995:** Д. Владиминова-Аладжова. За античните корени на една традиция при женитба. – В: Епископ-Константинови четения, 2, 1995, 234 – 238.
- Владиминова-Аладжова 1998:** Д. Владиминова-Аладжова. Нумизматични данни за крепостта Стан, Шуменско, през ранновизантийската епоха. – В: Трудове на катедрите по история и богословие, 2, 1998, 25 – 28.
- Владиминова-Аладжова 2003:** Д. Владиминова-Аладжова. Историческата съдба на крепостите при Стан и Войвода V – VII век (по нумизматични данни). – В: Плиска – Преслав, 9, 2003, 116 – 120.
- Жекова 2003:** Ж. Жекова. Монетни находки от средновековни селища в Новопазарско. – В: Плиска – Преслав, 9, 2003, 121 – 128.
- Жекова 2014:** Ж. Жекова. Оловни печати от Разград и региона в колекцията на Регионален исторически музей – Шумен. – Известия на Регионален исторически музей – Разград, 1, 2014, 520 – 532.
- Жекова под печат:** Ж. Жекова. „Пътуванията“ на престолонаследниците според техните печати. – В: Плиска – Преслав, 14 (под печат).
- Йорданов 1994:** И. Йорданов. Бронзов пръстен-печат (V – VI в.) от калето до с. Ковачевец. – В: Попово в миналото. Варна, 1994, 22 – 27.
- Йорданов 2011а:** И. Йорданов. Средновековният Дръстър според данните на сфрагистиката (VI – XII в.). – Античная древность и средние века, 40, 2011, 79 – 120.
- Йорданов 2011б:** И. Йорданов. Печати на двама византийски пълководци от VI в. намерени в България. Опит за идентифициране. – Acta Musei Varnaensis, VIII/2, 2011, 207 – 213.
- Йорданов 2011в:** И. Йорданов. I. Jordanov. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Volume I – III. Sofia, 2003, 2006, 2009. Addenda et Corrigenda. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 7, 2011, 189 – 228.
- Йорданов 2016:** И. Йорданов. Корпус на средновековните български печати. – В: Плиска – Преслав, 12, 2016.
- Йорданов 2018:** И. Йорданов. I. Jordanov. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Volume I – III. Sofia, 2003, 2006, 2009. Addenda et Corrigenda (3). – В: Писменост, книжовници, книги: българската следа в културната история на Европа. Материали от Петата национална конференция по история, археология и културен туризъм Пътуване към България – Шумен, 26 – 28. 04. 2016 година. Шумен, 2018, 124 – 164.
- Йорданов 2019:** И. Йорданов. Печати на византийската администрация в България (971 – 1118). Шумен, 2019.
- Михайлов 2018:** С. Михайлов. Парично обращение в провинция Втора Мизия 498 – 681 г. Докторска дисертация. В. Търново, 2018.
- Острогорски 1996:** Г. Острогорски. История на Византийската държава. София, 1996.
- Пантелеев 2008:** В. Пантелеев. Три византийски императорски печата от VI – VII век. – Acta Musei Varnaensis, VII/2, 2008, 71 – 76.
- Степанова 2006:** Е. Степанова. Печати с латинскими и греколатинскими надписями VI – VIII вв. из собрания Эрмитажа. Санкт Петербург, 2006.

- Стойков 2011:** В. Стойков. Моливдовул на император Юстиниан I (527 – 565), намерен в „Ковачевско кале“, Поповско. – Acta Musei Varnaensis, VIII/2, 2011, 201 – 205.
- Jordanov 2009:** I. Jordanov. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Vol. III, Part 1-2, Sofia, 2009.
- Jordanov 2012:** I. Jordanov. The Diocese of Thrace (5th – 7th c.) according to the Sigillographic Data. – Archaeologica Bulgarica, 3, 2012, 57 – 76.
- Laurent 1952:** V. Laurent. Documents de sigillographie byzantine. La collection C. Orghidan, Paris, 1952, no. 599.
- Leonis 1964:** Leonis Grammatici. Chronographia. – В: Гръцки извори за българската история, 5, 1964, 140 – 168.
- Malalae 1958:** Ioannis Malalae. Chronographia. – В: Гръцки извори за българската история, 2, 1958, 205 – 218.
- Metcalf 2003:** M. Metcalf. Byzantine Lead Seals from Cyprus. Nikosie, 2003.
- Oikonomides 1972:** N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, Paris, 1972.
- ODB 1991:** Oxford Dictionary of Byzantium. Oxford University Press, 1991.
- PENNA 1996:** В. PENNA. Η ΖΩΗΤΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ: Η ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ (8ος - 12ος αι μ.Χ.). – ΜΝΗΜΗ MARTIN JESSOP PRICE. ATHENA, 1996, 195 – 265.
- Schlumberger 1884:** G. Schlumberger. Sigillographie de l'Empire byzantin. Paris, 1884.
- Theophylactus 1958:** Theophylactus Simocatta. Historiae. – В: Гръцки извори за българската история, 2, 1958, 291 – 356.
- Zacos, Vegleri 1984:** G. Zacos, Vegleri, A. Byzantine Lead Seals. Berne, 1984, 2, 1984.
- Zhekova, in print:** Z. Zhekova. The Time Line Between Antiquity and Middle Ages According to the Coin Hoards from Province of Moesia Secunda. – In: Coin Hoards in Southeastern Europe (1st – 6th century AD). International Numismatic Symposium, 20 – 23 June 2019, Ruse, Bulgaria.

THE BARBARIAN RAIDS TO THE PROVINCE OF MOESIA SECUNDA ACCORDING TO SPHRAGISTIC DATA

Zhenya ZHEKOVA

(Summary)

The whole 6th century was filled with continuous fights, which the Empire was forced to lead with the Slavs, Avars and Arabs. Particularly dramatic were the 380s when many of the Byzantine strongholds restored during Justinian I's extensive construction work were destroyed, and the Barbarians settled down in them. One of the worst attacks was in the fall of 585, when the Avars, along with the Slavic tribes subordinated to them,

invaded the Provinces of Moesia Secunda and Scythia Minor, captured the fortresses of Marcianopolis and Dorostol, then crossed the Balkan Range and seized Messembria.

The purpose of this study is to trace the cataclysms to which the Province of Moesia Secunda was subjected on the grounds of sphragistic data in attempt to localize the sphragistic material in specific geographical areas.

There are some differences between the documented seals north and south of the Balkan Range. The number of those from the Province of Moesia Secunda is almost double compared to the rest of the findings. We have to look for an explanation in the dynamics of events in this part of the Empire related to the frequent raids - coming from the north, leading to great devastation and insecurity on the one hand and attempts by the authorities to neutralize the invaders and their attacks.

Among the 79 documented seals from the Province of Moesia Secunda, those with monograms prevail, characteristic of the 6th – 7th c., displaying only the personal names of their owners. Some of them are represented by their titles, not by the positions they hold. The most numerous are the seals with the title of patrikios. The rest of the seals belong to individuals, since they bear only one name. This circumstance makes it difficult to identify them with a specific personality from the narrative sources. However, several seals deserve a special attention. Not only do they inform us about persons who have participated in historical events, for which there are reports in the chronicles, but they are also rare sphragistic pieces.

The topographic location of the finds with seals forms several fortification units with a specific function in the period of active barbarian invasions to the Province of Moesia Secunda. The most numerous are the pieces from Dorostol and the region of Silistra, and from the areas of Varna and Shumen. In practice, this was the territory subjected to the most destructive raids in the late 6th – early 7th c.

The conclusion is that after the Barbarians had overcome the Limes, it was the Moesia Secunda which was tasked with confronting the invader. This task was accomplished by reinforcing the garrisons in the big towns and by bringing troops into the smaller fortresses located between them. The garrisons were not able to get rid of the danger, but they could neutralize it and at an opportune moment, with the help of troops from the capital, eliminate it. It is precisely the coordination of the military operations that is associated with the increased number of seals in this Byzantine province during the period of active raids, destruction and territorial losses for Byzantium.